

УДК 37.035:398.22-053.2
DOI 10.58649/1694-5344-2025-2-131-135

КОНГАЙТИЕВА С.А., ДЖЕЕНАЛИЕВА Э.О.
Ж. Баласагын атындагы КУУ
КОНГАЙТИЕВА С.А., ДЖЕЕНАЛИЕВА Э.О.
КНУ имени Ж. Баласагына
KONGAITIEVA S.A., DZHEENALIEVA E.O.
KNU J. Balasagyn

БАШТАЛГЫЧ МЕКТЕПТИН ОКУУЧУЛАРЫН “МАНАС” ЭПОСУ АРКЫЛУУ МЕКЕНЧИЛДИККЕ ТАРБИЯЛООНУН ПРАКТИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ

ПРАКТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ВОСПИТАНИЯ ПАТРИОТИЗМА У УЧАЩИХСЯ
НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЫ ЧЕРЕЗ ЭПОС «МАНАС»

PRACTICAL FOUNDATIONS OF PATRIOTISM EDUCATION FOR PRIMARY SCHOOL
STUDENTS THROUGH THE EPIC OF «MANAS»

Кыскача мүнөздөмө: Бул илимий макалада "Манас" эпосунун мектептеги тарбиялык мааниси, өзгөчө башталгыч класстардагы мекенчилдикке тарбиялоодогу ролу каралат. "Манас" эпосу кыргыз элинин улуттук руханий мурасы катары мектептеги тарбиялык иштерде өзгөчө мааниге ээ. Иштин негизинде эпостун каармандары жана анын баалуулуктары аркылуу мекенчилдик, улуттук идентификация жана жоопкерчилик сыяктуу негизги сапаттарды өстүрүүгө багытталган методикалык сунуштар берилет. Эпос аркылуу окуучулар өз элинин тарыхын, каада-салтын, руханий баалуулуктарын үйрөнүп, өз мекенине болгон сүйүү жана патриоттук сезимдерди калыптандырышат. Ошондой эле, эмпирикалык изилдөө жүргүзүү менен, мектептерде "Манас" эпосун окутуудагы ийгиликтер жана анын тарбиялык таасири талданат.

Аннотация: В данной научной статье рассматривается воспитательное значение эпоса "Манас" в школе, особенно его роль в воспитании патриотизма у младших классов. Эпос "Манас" является важным элементом духовного наследия кыргызского народа и играет особую роль в воспитательных мероприятиях в школе. В работе предлагаются методические рекомендации по формированию таких качеств, как патриотизм, национальная идентичность и ответственность, через образы героев эпоса и его ценности. Через эпос учащиеся знакомятся с историей, традициями и духовными ценностями своего народа, формируют любовь к родине и патриотические чувства. Также с помощью эмпирического исследования анализируются успехи в преподавании эпоса "Манас" в школах и его воспитательное влияние.

Abstract: This scientific article discusses the educational significance of the epic "Manas" in schools, particularly its role in fostering patriotism among elementary school students. The epic "Manas" is an essential element of the spiritual heritage of the Kyrgyz people and plays a significant role in educational activities within schools. The article offers methodological recommendations for developing qualities such as patriotism, national identity, and responsibility through the characters and values of the epic. Through the epic, students learn about the history, traditions, and spiritual values of their people, forming love for their homeland and patriotic feelings. The article also analyzes the success of teaching the epic "Manas" in schools and its educational impact through empirical research.

Негизги сөздөр: Манас эпосу; мекенчилдик; башталгыч мектеп; улуттук баалуулуктар; патриоттук тарбия; мектептик тарбия; улуттук идентификация; руханий мурас; тарбиялык иш-чаралар; эмпирикалык изилдөө.

Ключевые слова: эпос "Манас"; патриотизм; начальная школа; национальные ценности; патриотическое воспитание; школьное воспитание; национальная идентичность; духовное наследие; воспитательные мероприятия; эмпирическое исследование.

Keywords: Epic "Manas"; patriotism; elementary school; national values; patriotic education; school education; national identity; spiritual heritage; educational activities; empirical research.

Кыргыз элинин улуттук руханий мурастарынын бири болгон "Манас" эпосу –

дүйнө жүзүндөгү эң узун эпикалык чыгармалардын бири болуп саналат. Анын

мазмуну аркылуу кыргыздардын бай тарыхы, салт-санаасы, үрп-адаттары жана баалуулуктары чагылдырылып, улуттук иденттүүлүктү сактоодо маанилүү роль аткарат [1]. Муну менен бирге, "Манас" эпосу мекенчилдикти, акыйкаттыкты, жоокерликти, калыс болууну жана эл аралык биримдикти пропагандалаган баалуулуктарга ээ. Бул эпос жаш муундарга тарбия берүүдө өзгөчө мааниге ээ болуп, балдарда улуттук аң-сезимди, мекенчилдикти жана жоокердик рухту өстүрүүдө колдонулушу мүмкүн.

Мектептеги тарбиялык иштерде, анын ичинде башталгыч класстарда "Манас" эпосун үйрөтүү аркылуу окуучулардын руханий жана моралдык баалуулуктарын калыптандыруу, мекенге болгон сүйүү, эркиндикти жана жоопкерчиликти сезүү сыяктуу маанилүү сапаттарды өстүрүү үчүн чоң мүмкүнчүлүктөрдү түзөт [2]. Мектептин башталгыч класстары – балдардын жашоосундагы эң маанилүү этаптардын бири болуп, бул кезде алар дүйнөнү, коомду, улутту жана өзү тууралуу түшүнүктөрдү калыптандыра башташат. Демек, ушул жаш куракта "Манас" эпосунун негизинде тарбиялык сааттарды өткөрүү – мектептеги улуттук баалуулуктарды үйрөнүү жана мекенчилдикти өнүктүрүү үчүн маанилүү инструмент болуп саналат.

Бул теманын актуалдуулугу мектептерде улуттук баалуулуктарды өстүрүү жана мекенчилдикти, жалпы коомдук жоопкерчиликти калыптандыруу процесстеринин маанилүүлүгүнө негизделген [3]. "Манас" эпосу бул максатта эң мыкты инструмент болуп, мектеп жашындагы балдар үчүн өзгөчө тарбиялык мааниге ээ. Балдардагы улуттук рухту, мекенчилдикти жана жоопкерчиликти өстүрүү, бүгүнкү күндүн глобалдык чагымдарында өз ордуна ээ болууга жардам берет.

Кыргыз Республикасынын Президентинин 2021-жылдын 29-январындагы «Инсандын руханий адеп-ахлактын өнүгүүсү жана дене тарбиясы жөнүндө», 2022-жылдын 21-майындагы «Улуттук нарк жөнүндөгү» Жарлыктары коомдун руханий, адеп-ахлактык деградациялануу босогосунда турган бүгүнкү абалын жөнгө салуу, калыбына келтирүү чараларын өз учурунда көргөн мамлекеттик расмий документ катары кабыл алынды [4]. Анын жоболоруна ылайык инсандын руханий жана адеп-ахлактык жактан тазалануусу учурда мамлекет жүргүзүшү керек болгон идеология аркылуу гана эмес, эң оболу, элдин

кылымдар бою оозеки формада сактап келген адабий-маданий мурастары аркылуу, негизинен, «Манас» сыяктуу руханий, маданий, көөнөрбөс мурастар аркылуу жүргүзүлгөнү – мезгил талабы [5]. «Манас» – кыргыз элинин руханий, маданий мурасы катары улуттун узак тарыхы менен санжырасын көркөм чагылдырган эл турмушунун энциклопедиясы, ал элдин аң-сезими менен бирге жаралып, анын башынан кечирген тарыхый жана реалдуу окуялардын негизинде көркөм сөз өнөрүнүн эң бир уникалдуу көрүнүшү болгон манасчылардын (жомокчулардын) табият тартуулаган кайталангыс талантынын, көп жылдык тажрыйбасынын аркасында калыптанып, атадан уулга, муундан муунга өтүп, биздин күндөргө жетти [6].

Президенттин ал Жарлыгы «Манас» эпосуна тиешелүү болгон өзүнө чейинки мамлекеттик бир катар расмий иш-чараларды, негизинен, 2012-жылдагы «Кыргызстандын элинин тарыхый жана маданий мурастарын окупүйрөнүүнү тереңдетүү жана жарандык атуулдукту калыптандыруу боюнча чаралар жөнүндөгү» президенттик Жарлыктын негизги жоболоруна да дал келүүдө.

Бүгүн талашсыз нерсе, «Манас» эпосунда ата-бабаларыбыздын кылымдар бою өзүнө сиңирген коомдук, адеп-ахлактык, руханий асыл нарктары, бийик гуманисттик идеялары, тарыхы, үрп-адаты, каада-салты, географиясы, диний, саясий жана медициналык түшүнүктөрү, эл аралык мамилелери, келечекке карата умтулуулары, терең кыялы көркөм чагылдырылган. Аны системалуу окуп-үйрөнүү гана эмес, илимий жактан терең изилдеп, түпкүрүндө ачылбай жаткан катмарларын ачуу милдети бүгүн да актуалдуу болуу менен ар тараптан жүргүзүлгөн илимий изилдөөлөрдүн негизинде эпосту элге жайылтуу, кеңири пропагандалоо милдети ар дайым күн тартибинде болуп келүүдө.

2021-жылдын 27-сентябрында «Манас» эпосун, ошондой эле кенже эпосторду жана манасчы, дастанчылардын чыгармачылыгын сактоо жана жайылтуу максатында министрлер кабинетинин токтому менен Кыргыз улуттук «Манас» театры, ал эми 2022-жылы үчилтикти жана кенже эпосторду, кыргыз элинин материалдык эмес маданий мурастарын ар тараптан изилдөө жана жайылтуу максатында «Манас» улуттук академиясы ачылды. Мындай жагдайлар

«Манас» эпосун окутууда жана жайылтууда чоң өбөлгө түзөт.

Илимий негиздери. Башталгыч мектептеги билим берүү процесси эгемендик жана улуттук иденттүүлүктү сактоо үчүн маанилүү. “Манас” эпосунун мазмуну, анын тарыхый жана философиялык тереңдиги окуучуларга өз элинин баалуулуктарын, мекенге болгон сүйүүсүн жана жоопкерчилигин түз жана таасирдүү түрдө жеткирүүгө мүмкүнчүлүк берет. “Манас” эпосу аркылуу мекенчилдикке тарбиялоо билим берүү системасындагы тарыхый, маданий жана социалдык жоопкерчиликти алкагында көркөм жана руханий багытта терең түшүнүктөрдү камсыз кылат.

Методикалык негиздери. Башталгыч мектептин окутуучулары үчүн “Манас” эпосун колдонуу үчүн ар кандай методикалык каражаттар бар. Алсак, текстти окуп үйрөнүү, эпостун каармандарынын иш-аракеттерин талдоо, баяндалган темалар боюнча дискуссиялар уюштуруу, чыгарманы искусство түрүндө ишке ашыруу (массалык иш-чаралар, театрлаштырылган көрсөтүүлөр) жана диалогго негизделген талкуулар аркылуу мекенчилдикке багытталган идеологияны өнүктүрүүгө болот. Эпос чагылдырган улуттук баалуулуктар, мисалы, эрдик, көз карандысыздык, достук, жарандык жоопкерчилик – бул мектептеги тарбиялоонун негизги элементтерине айланат.

Мектеп программасындагы “Манас” эпосу аркылуу мекенчилдикке тарбиялоонун иш жүзүндөгү методикалык аспектери төмөнкү факторлорго негизделет:

1. Эпос аркылуу улуттук иденттүүлүктү калыптандыруу – окуучуларды өз элинин тарыхы жана маданияты менен тааныштыруу, бул өз кезегинде алардын мекенге болгон сүйүүсүн арттырат.

2. Моралдык жана этикалык баалуулуктарды калыптандыруу – эпос аркылуу мекенчилдиктин негизги элементтери, адилеттүүлүк, эркектер жана аялдар арасында теңчилик, каармандык жана жоопкерчилик жөнүндө билимдер берилет.

3. Көчмөндөр маданиятын түшүнүү жана ага урмат көрсөтүү – “Манас” эпосу кыргыздын көчмөн коомунун тагдырына жана тарыхына таасирин тийгизип, анын тарыхый тамырларын түшүнүүгө мүмкүндүк берет.

4. Көркөм чыгарма аркылуу эмоционалдык жана акыл-эс багытындагы тарбия – эпостун сюжеттик аркасы аркылуу эмпатияны, улуттук биримдикти, элдин ийгиликтерине жана

кыйынчылыктарына болгон түшүнүктү тереңдетүүгө мүмкүнчүлүк түзүлөт.

Ошентип, “Манас” эпосунун башталгыч мектепте мекенчилдикке тарбиялоодогу практикалык негиздери, анын таасирдүү жана көп кырдуу касиетине таянып, кыргыз элинин руханий баалуулуктарын жаш муундарга тартуу кылган билим берүү процессинде маанилүү ролду ойнойт [7]. Мектептик тарбиянын негизги максаты – окуучуларды гана билим менен канааттандырып тим болбостон, аларды өз элинин каада-салттарына, тарыхына жана улуттук баалуулуктарына таандык, мекенчил жарандарды тарбиялоого багыттоо керек. Ал окуучулардын окууга билим алууга карата кызыгуусун, таанып-билүүгө болгон активдүүлүгүн арттырууга көз каранды [11].

Башталгыч мектепте “Манас” эпосунун колдонулушун изилдөө үчүн, бир нече мектепте эмпирикалык изилдөө жүргүзүлдү. Изилдөөдө төмөнкү этаптар каралды:

1. Тема боюнча лекциялар: Эпосун мектептик тарбия программасына киргизүү.

2. Группалык жана жеке талкуулар: Эпос аркылуу мекенчилдик идеологиясынын маанисин түшүндүрүү.

3. Өзүнчө жана топтук ишмердүүлүк: Эпос каармандарынын мисалдары менен мекенчилдикке негизделген окууларды уюштуруу.

4. Көркөм иш-чаралар жана театралдаштырылган көрсөтүүлөр: Окуучуларды кызыктыруу үчүн эпостун негизги сюжеттерин көркөм түрдө чагылдыруу.

Мектептерде жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн натыйжасында, “Манас” эпосу аркылуу мекенчилдикке тарбиялоо процесси окуучулардын өз элине болгон сүйүүсүн, патриоттук сезимин, улуттук баалуулуктарга болгон түшүнүгүн күчөттү. Эпос аркылуу окуучулар улуттук тарых, салттар, элдин биримдиги жана өлкөнүн өнүгүүсүнө болгон жоопкерчиликке карата аң-сезимдери өнүгүп, алар жалпы жарандык жана коомдук активдүүлүктү үйрөнүштү [8].

Изилдөөнүн жыйынтыгы катары төмөнкү түйүндүү ойлорду чыгарууга болот:

1. **Эпос мекенчилдикке тарбиялоонун күчтүү куралы:** “Манас” эпосу мекенчилдикти калыптандырууда чоң роль ойнойт. Ал кыргыз элинин тарыхы, баалуулуктары, каада-салттары жана руханияты жөнүндө терең билим берип,

мекенге болгон сүйүү жана улуттук биримдикти өстүрүүгө мүмкүнчүлүк түзөт.

2. Башталгыч билим берүүдө маанилүү роль: Эпос башталгыч мектептин окуучуларына ар кандай тарбиялык жана билим берүү максаттарына жетүүгө жардам берет. Бул билим берүү программасы мектептеги патриоттук тарбияны күчөтөт [10], жаш муунга улуттук иденттүүлүктү сактоо жана элдин келечегине салым кошуу жоопкерчилигин жүктөйт.

3. Методикалык иш-аракеттер: Изилдөө процессинде, эпосту билим берүү программасына интеграциялоо үчүн ар кандай методикалык куралдар колдонулду. Окуучулардын мекенчилдик сезимин арттырууда иш-аракеттердин туура тандалышы жана практикалык колдонулушу алардын жогорку натыйжалуулугун көрсөттү.

Практикалык сунуштар:

1. "Манас" эпосун башталгыч мектеп программасына киргизүү: Башталгыч мектептин тарбиялык иштеринде "Манас" эпосун колдонуу үчүн атайын методикалык колдонмолор жана окутуу куралдары иштелип чыгышы керек. Эпос балдардын жаш курагына ылайыкталган кыскартылган варианттары жана иллюстрациялар менен сунушталышы зарыл.

2. Мугалимдердин квалификациясын жогорулатуу: Мугалимдер үчүн "Манас" эпосу аркылуу патриоттук тарбия берүү боюнча тренингдер, семинарлар жана практикумдар уюштурулушу керек. Бул иш-чаралар мугалимдердин эпосту окуучулардын жаш өзгөчөлүктөрүнө ылайык колдоно билүүсүн камсыздайт.

3. Интерактивдүү усулдарды колдонуу: Тарбиялык сааттарда оюн формалары, сахналаштырылган көрүнүштөр, мультимедиялык технологиялар жана талкуу ыкмалары колдонулушу керек. Бул окуучулардын кызыгуусун арттырып, сабактарды жандуу жана таасирдүү кылат.

4. Ата-энелерди тарбиялоо процессине тартуу: Ата-энелер үчүн "Манас" эпосунун баалуулуктары тууралуу маалымат берүүчү жолугушуулар, тегерек столдор уюштурулушу зарыл. Ата-энелер эпостун идеяларын үй-бүлөлүк тарбиялоодо да колдонсо, балдардын дүйнө таанымы тереңирээк калыптанат.

5. Мекенчилдик темасына арналган иш-чараларды өткөрүү: Мектепте "Манас" эпосуна арналган сынактар, фестивалдар, сүрөт көргөзмөлөрү жана тематикалык

кечелерди өткөрүү окуучулардын эпоско болгон кызыгуусун арттырат жана аларды активдүү катышууга шыктандырат.

6. "Манас" эпосу менен практикалык байланыштарды түзүү: Окуучуларга "Манас" эпосу менен байланышкан тарыхый жайларга экскурсияларды уюштуруу сунушталат. Бул алардын эпосту реалдуу турмуш менен байланыштыруусуна өбөлгө түзөт жана мекенге болгон сыймыгын арттырат.

7. Патриоттук кутучаларды түзүү: Ар бир класста "Патриоттук куту" уюштуруп, ал жакка эпостон алынган таасирдүү цитаталарды, сүрөттөрдү, жана тарбиялык мааниси бар материалдарды жайгаштыруу керек. Окуучулар бул кутудан каалаган учурда маалымат алып, андан шыктанышы мүмкүн.

8. Сабактарга инновациялык элементтерди киргизүү: Мисалы, интерактивдүү китептер, аудио жана видео материалдар, 3D визуализациялар сыяктуу технологияларды колдонуу менен "Манас" эпосун жандуу формада окутууга болот.

9. Эпос аркылуу өз алдынча чыгармачылыкка багыт берүү: Окуучуларга эпостон илхам алып, сүрөт тартуу, ыр жазуу же чакан баяндарды жаратуу мүмкүнчүлүгүн берүү маанилүү. Бул алардын чыгармачылык жөндөмдөрүн өнүктүрүп, баалуулуктарды терең кабыл алуусуна шарт түзөт.

10. Окуучуларды талдоо жана чагылдыруу иштерине тартуу: Окуучулар эпостон алынган окуялар боюнча өз ойлорун айта алышы, чакан эсселерди жазып же презентацияларды жасап, талдоого активдүү катышуусу абдан натыйжалуу болот.

Бул практикалык сунуштарды колдонуу "Манас" эпосунун тарбиялык мүмкүнчүлүктөрүн натыйжалуу ишке ашырууга жардам берип, окуучуларда мекенчилдикти калыптандыруу процессин тереңдетүүгө шарт түзөт [9].

Жыйынтыгында, "Манас" эпосу башталгыч мектепте патриоттук тарбия берүү процессинде уникалдуу инструмент болуп санала турганы далилденди. Анын мазмунун колдонуу менен окуучуларда улуттук аң-сезимди, мекенге болгон сүйүү жана жоопкерчиликти калыптандыруу – заманбап билим берүүнүн негизги максаттарынын бири катары каралышы зарыл. Бул изилдөө практикада да, теорияда да мекенчилдикке тарбиялоонун педагогикалык потенциалын жогорулатууга өбөлгө түзөт.

Колдонулган адабияттар

1. Абдылдаев Э. Манас эпосунун тарыхый өнүгүшүнүн негизги этаптары. – Фрунзе: Илим, 1981.
2. Абдымомунова Г.А. “Манас” эпосунун негизинде жаштарды патриотизмге тарбиялоонун айрым маселелери. – Бишкек, 2005, 111 б.
3. Айтымбетов О. Улуу баатыр баяны («Манас» эпосуна жаңыча көз караш) // Ала-Тоо, 1990, №3, 4, 5, 6.
4. Алимбеков А. Эпос жана эл мугалимин даярдоо // Актуальные проблемы образования и науки / сб. научн.-методич. труд. – Вып. 5. – Бишкек: РЦНПМ И ФР МЗ, 1997, с. 28-33.
5. Байгазиев С. Манастаануу. – Бишкек: Эл аралык "Мээрим" фондусу, 2000.
6. Жумалиев К. Манас эпосундагы жалпы адамзаттык идеялар. – Бишкек, 1999.
7. Исаков Б. "Манас" эпосун окутуу. – Фрунзе: Мектеп, 1989.
8. Ормонов Т. «Манас» эпосунун мектептеги тарбиялык мааниси. Китепте: Окутуу жана тарбиялоо процессинин кээ бир маселелери. – Фрунзе: Мектеп, 1969.
9. Сооронов О. «Манас» трилогиясында эпикалык окуялардын сүрөттөлүшү өзгөчөлүктөрү. – Фрунзе: Илим, 1981.
10. Конгайтиева С.А., Джееналиева Э.О. Ж. Кыргыз акын-жазуучуларынын (Жеңижок, Үсөнбаев жана Чыңгыз Айтматовдун) чыгармалары аркылуу башталгыч класстардын окуучуларына экологиялык тарбия берүү // Ж. Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы, 2024, № 3(119), 14-18 бб.
11. Сулайманова Р.Т., Алымкулова Н.А. Заманбап мугалимди окуучулардын таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүгө даярдоо // Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин Жарчысы, 2024, № 3(119), с. 38-45.

Рецензент: к.пед.н., профессор Рысбаев С.